

Зайди на Белебні

Томас Гарді

Новела

Переклад: Олександр Мокровольський

I

Шлях, що веде на північ із Кастербріджа, у всі пори року нудний і пустельний, а вже про зиму то й казати нічого. Якийсь час він біжить поряд із Лонг-Еш-лейн, одноманітним путівцем, що ним їдеш мильо й другу — і ні тобі села, ні хутора, і де то вже поворот. Кому трапиться мандрувати цією дорогою вперше і хто чи застарий, чи замолодий, чи ще з якої причини заслабкий для неї, але мусить протюпати її від початку до кінця, той, бува, каже собі, з тугою дивлячися вперед: "Ось виберуся на отой шпиль і вже тоді напевне побачу край Лонг-Еш-лейн!" Та вибереться подорожній і на шпиль, а немилосердний Лонг-Еш-лейн як тягся, так і тягнеться попереду.

Десь кілька років тому похмурого зимового вечора їхав цим путівцем один фермер. Фермерів приятель, молочар, їхав своїм конем поруч. За кілька кроків позаду трюхикав фермерів наймит. Всі троє сиділи на добрих кремезних конячках, а з доброю конячкою і Лонг-Еш-лейн веселіший, не те що пішому бідоласі.

Але фермер їхав собі й не дуже озивався до свого приятеля. Справа, що погнала його в цю дорогу, заповонила його цілком, бо то була таки важлива справа. Може, й не так дуже важлива з погляду інтересів усього суспільства, та коли б справжня вага діла була відповідна місцю, яке те діло посідає в серці людини, що береться за нього, то сьогоднішній клопіт фермера Чарлза Дартоні нітрохи не поступався б клопотові королів.

Він був багатенький фермер. Його оборот, як то кажуть, сягав тридцяти тисяч фунтів на рік. Він мав багато тяглових коней, силу молочних корів та безліч овець. Проте досяг такого забезпечення не він сам, а його батько, чоловік зовсім іншого гатунку, ніж теперішній представник роду.

У Дартоні-батька життя було націлене на одну мету; він мав застебнуту кишеню і примружені очі, сповнені гендлярської хитрості. В Дартоні-сипі ця торговельна хитринка перетворилася на чутливість, а суворість пропала; його можна було б назвати невеселим чоловіком, якби він не старався повсякчас потрапляти в тон своїм жвавим друзям, завжди співати тієї, що й вони. Людина споглядальної вдачі, він потурав своїй душі, в якій мирно жили і спогади, й надії. Тож і не дивно, що відтоді, коли батьківська ферма перейшла до його рук, і до теперішніх своїх тридцяти двох років він ані побагатшав, ані збіднів, і такий стан задовольняв його скромну, позбавлену розмаху натуру: адже він мав усе, чого бажав. Мета його сьогоднішньої вечірньої подорожі теж свідчила про те, що він не надто ревно турбувався за власну особу.

Товариство їхало повільним, обережним тупцем, як і годилося їхати поночі, та ще поганою дорогою, і голова фермера Дартоні трохи неромантично сіпалася вгору-вниз

на тлі неба; його друг Джафет Джонс повторював ті рухи з більшим завзяттям і силою, а вже того передражнявав хлопець, що їхав за ними і з них трьох у сідлі сидів найгірше. З обох боків у того хлопця теліпалося щось біле і знай билось об нього, від чого постава його здавалася ще недоладнішою. Придивившись ближче, можна було розрізнити два відкриті очеретяні кошики: в одному лежав індик, а в другому — кілька пляшок вина.

— Чи ти готовий зустріти свою долю, як личить чоловікові, сусідо? — спитав Джонс, порушивши мовчанку, що тривала, поки мимо пропливло двадцять п'ять дерев живоплоту.

Містер Дартон промурмотів, тихо засміявшись:

— Еге, хай так — це моя доля! Чи повіситись, чи оженитись — усе буде так, як тобі судилось.

І вони знов замовкли.

Темряві швидко гусла, аж видно було, як вона час від часу спадає на землю, наче птаха крилом махнула. Водночас і повітря ставало не таке прозоре. Ніч принесла з собою туман — неприємний, але йому не проникнути крізь їхню одягу. Вони були селяни — народились і вирости, можна сказати, в полі, на чотирьох вітрах; тож туман їм, як і п'їтма, хїба заважав бачити, а про вогкість було їм байдуже.

Вони мандрували в такому напрямку, де не було жвавого руху: адже метою Дартонової подорожі було старосвітське село — котрийсь із Гінтоків (там є кілька сіл, що так називаються, тільки до назви додається той чи той прикметник для розрізнення), де люди роблять найкращий сидр на весь Уессекс і де гнойовища тхнуть яблучними вичавками, а не стаєнним гноем, як по інших селах. Путівець був подекуди такий вузький, що гілки ведмежини, які, ніби вудки рибалок над річкою, перевисали над дорогою, чіплялися за капелюхи й розчісували баки нашим мандрівцям. А колись же цей занедбаний путівець був битим шляхом для підданих королеви Єлизавети, тут у давнину гарцювали кавалькади. Тоді він був національною артерією, та дні його давно відгомоніли, забулася навіки його слава.

— Я надумався взяти її, — розміреним, співучим, упевненим голосом, який так добре розкривав його вдачу, знову заговорив Дартон, озираючись водночас, чи хлопець не надто близько, — не тільки тому, що вона мені подобається, а й тому, що на краще мені годі сподіватись, навіть як підходити до справи суто практично. Може, й правда, що я міг би пошукати десь вище, хоча все це такі дурниці. Нагорі я вже нашукався. "Не хочу більше панянок", — сказав я... ти знаєш коли. Саллі гарненька, самотійна, проста вдачею, не стрієть із себе казна-чого і мене матиме за вищого від себе, так само як я мав... сам знаєш кого.

— Ова! — озвався Джонс. — А я б не назвав Саллі Голл простою. По-перше, жодна Саллі не буває проста, а по-друге, коли яка й буває проста, то тільки не ця. Не годиться так називати жінку, Чарлзе. Мені, твоєму найліпшому товаришеві, це слово — як крижана вода. Це ж наче хвалити виставу, кажучи, що в ній нема ні вбивства, ні інтриг, ні будь-чого лихого, коли саме за це ти й заплатив свої півкрони.

— Ну, то й думай собі так на здоров'ячко. А я міркую інакше.

І, перемінивши філософську тему на ділову, Дартон висловив надію, що згадана Саллі одержала ту річ, з якою він уранці послав до неї носія.

Джонс поцікавився, що ж то воно було.

— Сукня, — сказав Дартон. — Не так щоб весільна, хоча Саллі, як забажає, то зможе й на весілля її вдягти. Вона не так показна, як практична — для зими хороша.

— Чудово, — мовив Джонс. — Практична — це мудре слово для жениха. Хвалю тебе, Чарлзе.

— Бо, — розмірковував Дартон, — нащо жінці вбиратися, мов якій циркачці, тільки тому, що в неї має відбутись найповажніша подія в житті, окрім хіба смерті.

— А й справді, нащо? Але, здається мені, вона так хоче, та й усе, — мовив молочар Джонс.

Дартон тільки гмукнув у відповідь.

Путівець, яким вони їхали, кілька миль тягся майже прямо, але далі завертав і, непевно позвивавшись трохи, розділявся на дві доріжки. Вночі польові дороги часто виказують свої незручності, яких за дня не помічаєш, і хоч Дартон їздив уже цим шляхом, та не так часто, і до Саллі він залицявся тоді, коли дівчина жила у своєї рідні, недалеко від нього. Він ніяк не міг пригадати, щоб бачив на цьому місці дві такі однаковісінькі з виду дороги. Джонс проїхав ще кілька кроків далі.

— Не Журися, синку! — гукнув він. — Ось тут дороговказ. Іноку, ану вилізть на стовп та скажи нам, куди їхати.

Хлопець зліз на землю і стрибнув у живопліт, де під деревом стояв дороговказ.

— Та зніми з себе кошика, бо пляшки мені поб'єш! — крикнув Дартон, побачивши, як парубок подерся на стовп із кошиком й усім, що в них.

— Чи була коли дурніша голова на світі? — зчудувався Джонс. — Стривай, пришелепуватий Нокі, я сам полізу.

Він сплигнув з коня і, попихкотівши добряче, таки видерся на стовп, де запалив сірника і став водити світлом уздовж дощечки, а хлопець стояв, витріщившись на те видовище.

— Вже двадцять років я терплю всякі прикрощі, як покірна овечка! — сказав Джафет. — Але присягаюся — тут не обійшлося без нечистого.

І, кинувши сірника, він зісковзнув на землю.

— В чім річ? — спитав Дартон.

— Ані літери, чи християнської, чи поганської, щоб указала нам шлях хоч би до пекла — хай Всевишній дарує мені ці гріховні слова! Чи мохом поріс той напис, чи цвіль його покрила, а чи, може, ми заїхали в край, де люди забули мистецтво письма, і нам треба було взяти з собою компас, як Христофорові Колумбу?

— Їдьмо тією, котра пряміша, — незворушно запропонував Дартон. — Я б уже радий добутися на місце, бо таки тяжко їхати верхи. Аби знаття, краще б я застріг однокінку.

— І я б радий, сер, — озвався Інок. — Ці ремені просто ріжуть мені плечі. Як ще далеко до хати вашої пані, хазяїне, то я скоро попрошу дозволу перекласти половину

цього добра в моє черево, хи-хи!

— Ти не будь таким радикалом-реформістом, Іноку, — суворо сказав Джонс. — Ану, давай сюди індика.

Молочар забрав кошика з індиком, і вони звернули на правий путівець, який брався на шпиль, а лівий розтав десь у п'яті, в'ючись попід живоплотом. Цокотіння кінських копит помалу стихло нагорі, а глузливий дороговказ так і стояв собі, підставляючи свої несписані дощечки прохолодному вітерцю, що доносив із ліска якесь хропіння, ніби там спав велетень Скримір.

II

Ліворуч, за три милі від мандрівців, над шляхом, яким вони не поїхали, здіймався старий кам'яний будинок із вузькими вікнами та непомірно великими димарями. Стояв він на пагорбі, під яким тяглася головна вулиця Великого Гінтока, а просто перед будинком ріс крислатий явір, оголене коріння якого правило за вигідні східці, що вели від самого шляху до чільних дверей. Через таке розташування і дали будинкові назвисько, хоч і не дуже виразне — Белебень. Ярдів за сорок дзюркотів струмок — невеликий, але гомінкий. На задвірку був корівник, куди вози й худоба діставалися доріжкою збоку. Оце стільки можна було розгледіти в тій садибі, стоячи надворі о цій присмерковій порі.

Зате всередині було добре видно, бо там світилося стільки свічок, скільки чуток ходило в Гінтоку. Біля тюдорівського каміна, майже закритого блакитним ажурним екраном, сиділи дві жінки — мати з дочкою, місіс Голл і Саллі, — адже того куточка світу ще не зачепив похід культури, що затаврував, як вульгарну, таку видозміну імені Сара. Воно належало тій самій дівчині, заради якої містер Дартон хотів наступного дня покласти край своєму парубоцтву.

Мати втратила супутника життя вже так давно, що знаків жалоби не помітно було ні на її лиці, ні у вбранні. Вона носила білого домашнього чіпця, прикрасивши його кількома рожевими стрічками. Врода Саллі не потребувала ніяких прикрас. Радістю і добротою сяяли її очі, а риси обличчя свідчили про рішучість і розважність і навряд чи дуже помилимося ми, коли назвемо її щирою, розумною, милою дівчиною.

Говорила здебільшого вона, а мати слухала ніби неухважливо, беручи щипцями червоні жарини й кладучи їх на купку головешок. Слів було мало, та вкладалося в них багато. За довгі роки спільного життя обидві жінки навчилися розуміти одна одну без слів. За спиною в них, посеред кімнати, стояв стіл, накритий до вечері, а вечерея саме варилася, бо смачно пахло раз у раз, коли прочинялись кухонні двері.

— Та нова сукня, що він збирався надіслати тобі, десь іще мандрує, як і він сам, — казала якраз мати Саллі.

— Та вона ще, мабуть, і не пошита! — вигукнула самотійна Саллі. — Господи, я не подивую, коли зовсім не буде ніякої сукні! Ці женихи такі добрі, так гарно обіцяють, поки вони біля тебе, а тільки підуть, зразу всі обіцянки забуто. Але для нього то не весільна сукня, він дарує мені її, просто щоб носила, коли схочу, — дехто, може, сказав би, що то дорожнє плаття. Хай прибуде воно рано, хай прибуде пізно, — мені байдуже,

бо я маю своє. Але ж котра це година?

Вона підійшла до годинника й відкрила скло, бо інакше при свічках не можна було розгледіти стрілок, та, по правді, й за дня треба було добре придивлятись, бо вузькі вікна пропускали в кімнату мало світла.

— Скоро восьма, — сказала вона.

— Восьма година, і ні тобі плаття, ні жениха, — докинула місіс Голл.

— Мамо, коли ти думаєш подратувати мене отакими речами, то дуже помиляєшся! Хай він спізнюється, як тільки хоче, або й зовсім не приїжджає, — мені байдужісінько, — заявила Саллі. Та легенький дроз у голосі засвідчив, що ті рішучі слова коштували їй деякого зусилля.

Місіс Голл те відчула й сухо зауважила, що вона не дуже вірить у байдужість Саллі.

— Та хай тобі й справді байдуже, але не байдуже мені, — додала вона. — Адже я бачу те, чого ти не бачиш; бачу, що він чудова пара для тебе і що шлюб із містером Дартоном почесний. І думаю, він буде тобі добрим чоловіком. Ото проси бога, щоб усе зладналось як слід, щоб вийшло гладенько та гарненько.

Саллі й слухати не хотіла ні про які побоювання. Звісно, все зладнається як слід, сказала вона.

— Як у тебе все міняється, мамо! — повела вона далі. — В цю хвилину, хоч би що там затримувало його, ми не так потерпаємо за нього, як він хоче опинитися тут, і думка його летить попереду і пас осяває, мов зоря на сході. Чуєш? — вигукнула вона і полегшено зітхнула, а очі їй заблищали. — Я щось почула. Так, ось вони!

Наступної хвилини й материне вухо, трохи не таке чутке, вловило знайомі звуки — хтось брався нагору, ступаючи по корінню явора.

— Так, здається, нарешті вони, — сказала жінка. — Ну, це не так уже й пізно, та й неблизький світ.

Кроки стихли, і мати з дочкою підвелися, очікуючи стуку в двері. Вони почали вже думати, чи то не хтось із сусідів, діставши Вакхове благословення, збочив з дороги, але за мить сумніви їхні розвіялись, бо хтось зайшов у сіни, тоді кімнатні двері легенько прочинилися, і на порозі стали не ті двоє мандрівців, з якими вже ми познайомилися, а блідий чоловік у злиденній одежині — майже в лахмітті.

— Ой лишенько, волоцюга! — скрикнула Саллі, відсахнувшись.

Щоки й очі в чоловіка глибоко позападали — може, більш від природженої кволості, ніж від безладного життя, хоча дещо вказувало й на те, що він жив не дуже доброчесно. Хвильку він пильно видивлявся на двох жінок, а тоді якось збентежено й принижено опустил погляд і плюснувся на стілець, не зронивши жодного слова.

Саллі виступила наперед, а мати зосталась біля каміна. Дівчина силкувалася розгледіти гостя за полум'ям свічок.

— Ой, мамо, — тихо мовила Саллі, обертаючись до місіс Голл, — це ж Філ, з Австралії!

Місіс Голл стрепенулася, зблідла на виду, а обдертого чоловіка струснув напад кашлю.

— Отак-о вернутися додому! — сказала вона. — Ох, Філіпе... ти хворий?

— Ні, ні, мамо, — нетерпляче відказав він, насилу здобувшись на мову.

— Але, ради бога, як ти втрапив сюди, та ще саме о цій порі?

— Що ж — ось я тут, — сказав Філіп. — Як воно так склалось, я сам не знаю до пуття. Я вернувся, мамо, додому, бо нічого іншого мені не лишалось. Усе там було проти мене, і що не день, то гірш.

— То чого ж ти не сповіщав нас? Ані словечка не написав за ті два чи три роки!

Син погодився невесело — так, не написав. Він сказав, що думав, сподівався все поправити, а тоді й прислати добру звістку. Згодом йому довелося полишити ту сподіванку, а далі він просто мусив вернутися додому, щоб почати все спочатку.

— Так, справи мої дуже погані, — сказав він, завваживши, як мати з сестрою жалісливо дивляться на його одіж.

Вони посадили його ближче до вогню, забрали капелюха з тонкої руки — такої малої та гладенької, що видно було: зусилля все поправити здійснювались аж ніяк не руками. Мати знов узялася до розпитів і з сумнівом у голосі поцікавилась, чи він з якої особливої причини надумав прибитися додому саме цього вечора.

Ні з якої причини, запевнив її син. Він прибув зовсім навмання. Тоді Філіп Голл роззирнувся по кімнаті й побачив уперше, що стіл накритий трохи розкішно і для більшого товариства, ніж їх було, і що жінки вбрані якось наче святково. Він швидко спитався, що тут діється.

— Саллі виходить заміж цими днями, — відповіла мати.

І вона пояснила, що містер Дартон, майбутній чоловік Саллі, повинен приїхати до них цього вечора з містером Джонсом, своїм товаришем, та розповіла інші подробиці.

— Ми думали — то вони, коли почули, як ти йдеш, — закінчила місіс Голл.

Нужденний зайда знов утупився в підлогу.

— Я розумію, розумію, — пробурмотів він. — І чого, справді, треба було мені припхатися цього вечора? Звісно, такі люди, як я, не бажані тут сьогодні. І нічого мені тут псувати людям щастя.

— Філе, — сказала мати із слізьми на очах, але й міцно стиснувши вуста, і в голосі її почулася суворість, причина якої зосталась, мабуть, у минулому, — як ти говориш отак до мене, то й я скажу тобі по щирості. За ці три роки ти ні разу не згадав про нас. Ти покинув дім із добрим запасом грошей, з освітою, був здоровий і мав би скористатися всім цим на добро. А ти вернувся, мов який жебрак, і те, що ти прибув у дуже незручний для нас час, теж правда. Твоє повернення сьогодні може наробити нам чимало шкоди. Але знай: ти дорогий гість у цьому домі, поки він мій. Я не вижену тебе на вулицю. Як зможемо, зарадимо твоїй скруті, і... сподіваюсь, ти не тяжко хворий?

— Ні, ні. Тільки цей клятий кашель допікає.

Мати дивилася на нього з тривогою.

— Мабуть, тобі краще негайно лягти в ліжку, — сказала вона.

— Еге ж... там я нікому не заважатиму, — стомлено мовив син. — Себе занапастив, то хай же я, ради всього святого, не занапащу й вас, виставляючись отут у цих лахах. За

кого, кажете, Саллі виходить заміж — за якогось Дартона, фермера?

— Так... за фермера-джентльмена... він чоловік заможний. Такого вона й сподіватися не могла. Одне слово, їй поталанило.

— Молодчага, мала Сал! — похвалив брат сестру, просвітливши їй з усмішкою звівши на неї очі. — Я мав би написати, але так, може, я думав про вас ще більше. Та заховайте мене десь. Краще я піду стрибну в річку, ніж зостанусь тут, щоб мене побачили. Тільки дайте мені чогось попити. Я стільки пройшов, що тепер мене мучить спрага.

— Так, так, ми принесемо дещо тобі нагору, — сказала Саллі, болісно скривившись.

— Ох, це якраз те, що мені треба. Але, Саллі, мамо... — Філіп затнувся, а вони чекали. — Мамо, я не все сказав тобі, — повільно заговорив він знову, все дивлячись на підлогу поміж своїми коліньми. — Хоч якого нещасного ви мене бачите, але ще гірше лихо тягнеться за мною.

Мати сумно чекала, не зводячи з нього очей, а Саллі одійшла й схилилася на конторку, прислухаючись до кожного звуку надворі та зітхаючи. Раптом вона крутнулася і сказала:

— То й хай приходять — мені байдуже! Філіпе, розкажуй найгірше і не поспішай.

— Ну, то слухайте, — почав сердешний Філ. — Я не сам у всій цій біді. Боже праведний, коли б то я був сам! Але...

— О Філе!

— Я маю дружину — бідну, як оце і я.

— Дружину? — перепитала мати.

— На лихо!

— Дружину! Отак воно й буває з цими синами!

— А ще... — вів син далі.

— Ще? О Філіпе, невже...

— Я маю двох малих діточок.

— Дружину й діточок! — приголомшено прошепотіла місіс Голл, падаючи на стілець.

— Біднесенькі! — вирвалося в Саллі.

Мати знов обернулася до сина.

— Сподіваюся, бідолашечки zostалися в Австралії?

— Ні. Вони в Англії.

— Ну, тоді я тільки можу надіятися, що ти лишив їх десь у пристойному місці.

— Зовсім я їх не лишав. Вони тут — за кілька ярдів од нас. Одне слово, вони в стайні.

— Де?

— В стайні. Я не хотів вести їх у дім зразу, а думав спершу поговорити з тобою, мамо, та потроху розказати тобі лихі вісті. Вони дуже натомилися і тепер відпочивають там на соломі.

Місіс Голл була зовсім прибита. Її, виховану не без витонченості, такий крах

високих замірів зворушив глибше, ніж зворушив би яку звичайну вдову заможного молочаря.

— Що ж, це треба стерпіти, — мовила вона тихо, міцно зціпивши руки. — Голодний син, голодна дружина, голодні діти! Ну та хай уже. Тільки чого все це звалилося на нас зараз, сьогодні, цього вечора? Чи не могло яке інше лихо спіткати безпорадних жінок, а тільки це прибилося, щоб на все життя зруйнувати щастя бідній моїй дівчині? Нащо ти нам заподіяв таке, Філіпе? Який порядний чоловік прийде сюди і візьме дівчину з бурлацької сім'ї, коли він не сліпий?

— Дурниці, мамо! — пристрасно мовила Саллі, вся спаленівши. — Чарлі не такий, він не покине мене. А як покине, не схоче одружитися зі мною через те, що прибився Філ, то хай собі йде й одружується деінде. Я не посоромлюся моєї плоті й крові ні перед ким в Англії!

А тоді Саллі одвернулася і залилася слізьми.

— Ось постривай, проживеш іще двадцять років, то іншої заспіваєш, — одказала мати.

Син підвівся.

— Мамо, — гірко мовив він, — як я прийшов, так я й піду. Одного тільки попрошу в тебе: дозволь мені з родиною перебути цю ніч у твоїй стайні. Даю тобі слово, що ми підемо на світанку і ніколи більше не потурбуємо вас!

Мати заговорила тепер інакше.

— О ні, — квапливо заперечила вона, — ніколи й ніхто не скаже, нібито я вигнала з дому свою дитину. Веди їх у хату, Філіпе, або мене веди до них.

— Ми постелимо їм усім у великій спальні, — запропонувала Саллі, повеселівши на виду, — і добре там натопимо. Ходімо заведемо їх та покличемо Ребеку.

(Ребека допомагала поратися на молочарні та в домі; жила вона у хатині тут, близьенько, разом із своїм чоловіком, який доглядав корів).

Саллі пішла була по ліхтаря через кухню в комірчину, але брат сказав їй:

— Не треба світла. Я засвітив ліхтаря, що там висить.

— Як нам звати твою дружину? — спитала місіс Голл.

— Гелена, — сказав Філіп.

Закутавшись хустками, жінки рушили до задвіркових дверей.

— Стривайте одну хвилинку, — спинив їх Філіп. — Я... я не все розказав.

— Господи, поможи нам! — промовила місіс Голл, прихилившись до дверей і сплеснувши руками в тихому розпачі.

— Ми саме йшли через Еверсгед, — розповідав він далі, — і я зазирнув дорогою до "Свині й жолудя" — хотів побачити, чи старий Майк іще там орудує, як колись. На ту хвилину зайшов туди й носій із Шерто-Еббаса і, здогадавшись, що я просту сюди (бо, здається, він упізнав мене), попросив передати Саллі пакунок од швачки, і на тому пакунку було написано: "Терміново". Моя дружина пішла вперед із дітьми. Пакунок був із німецького паперу і порваний в одному місці; я роздивився, що там тепла сукня. Я не хотів, щоб ви побачили Гелену в дранті. Мені було б соромно — не для такого вона була

народжена. Я розгорнув пакунок на дорозі, приніс ту сукню їй у Долішню комору, де вона чекала, і сказав, що це дістав я сукню для неї, тільки хай не допитується. Вона, бідолашна, подумала, мабуть, що я взяв сукню в борг, добувшись до такого місця, де мене знають, бо надягла її з великою радістю. Вона в тій сукні й зараз. А в Саллі є ще сукні.

Саллі безмовно глянула на матір.

— У тебе є ще, хіба ні? — повторив Філ дратливо, як хворий. — Я подумав собі: "Краще хай Саллі плаче, ніж Гелена мерзне". Зрештою, чи те плаття так багато для тебе важить? Великої краси я в ньому не побачив.

— Ні... ні, ніскільки не важить, — сумовито відказала Саллі, а тоді запитала стиха: — Але ти не заперечуватимеш, коли я дам їй іншу сукню замість цієї?

Те признание так розхвилювало Філіпа, що він знов розкашлявся; здавалося, його розривало на шматки. Жінки, побачивши, який він недужий — не годен і на стільці сидіти, — зразу підвели його нагору і, швиденько давши йому щось від серця та розпаливши камін у спальні, спустилися вниз, щоб привести в дім своїх нещасних нових родичів.

III

З дивними почуттями дівчина й мати, щойно такі бадьорі, вийшли задніми дверми на подвір'я, де свіже повітря пахло сіном та трав'яним віддихом корів. Саме почав накрапати дощик, і вони хутко перебігли двір. Двері до стайні були розчинені, звідти падало світло — власне, з ліхтаря, що висів там і що його засвітив був Філій, як він і сказав. Тихо підійшовши до дверей, місіс Голл покликала:

— Гелено!

Ніхто не озвався. Тоді вона зазирнула всередину, та так і завмерла вражена. Перед нею стояло двоє. І з них одне виявилось зовсім не такою обшарпанкою, яку сподівалась побачити місіс Голл, бо то була блідолиця, чорноока, з виду аристократична жінка, і не вбрання красило її, а вона вбрання красила. Звісно, на ній була нова гарна сукня і старий капелюшок. Вона була схвильована; другий тримав її руку, і то був не хто інший, як наречений Саллі, фермер Чарлз Дартон, на чию зграбну постать вона невідривно дивилась, так само як і він невідривно дивився на неї. Другою рукою він тримав за вуздечку коня, що стояв нерозсідланий, ніби тільки-но заведений до стайні.

Завваживши місіс Голл, обоє повернулись і вступили в неї поглядом, не те щоб цілком свідомим і не те щоб зовсім несвідомим, а так, ніби вони не могли пригадати потрібних слів, якими б усе пояснити. За мить увійшла й Саллі, і тоді містер Дартон пустив руку тієї жінки, відвів коня вбік і підійшов привітатися до своєї нареченої та місіс Голл.

— Ах! — сказав він, усміхаючись і ніби силкуючись бути спокійним. — Не в ті двері втрапив, скажете ви, дорога моя місіс Голл? Та ми заблукали, того й припізнались. Я побачив, що у стайні світиться, і зразу завів сюди коня, а мій приятель Джонс і хлопець подалися із своїми кінями до заїзду, щоб не надто вас тіснити. Зайшов я, побачив цю леді — і зрозумів, що вдерся в її тимчасовий притулок.

— Це моя невістка, — спокійно пояснила місіс Голл. — І син мій у домі, тільки він нездужає, то ліг у ліжку.

Саллі досі стояла, дивуючись тій сцені, і навряд чи й завважила, що Дартон потис її руку. Аж коли вона помітила двох малих діточок, які сиділи на купці сіна, розвіялися чари, що були скували її. Вона раптом підійшла й забалакала до них і взяла одне на руки, а друге — за ручку.

— А діточки? — спитав містер Дартон, показавши тим, що зайшов до стайні зовсім недавно і ще не встиг збагнути, що й до чого.

— Мої онуки, — відказала місіс Голл з тією самою удаваною невимушеністю.

Дружина Філіпа Голла, дарма що їй перебили зустріч із містером Дартоном, була тим, здається, так мало збентежена, що наче нікого, крім фермера, й не помічала коло себе. Проте, швидко щось зміркувавши, вона ніби прочнулась, раптом оцінююче зиркнула своїми сумовитими очима на місіс Голл і, вдоволена, певно, тими розглядинами, покірливо ступила до неї. Тоді Саллі й гостя перемовилися приязними словами, і Саллі з дітьми пішла в дім. За нею рушили місіс Голл і Гелена, а містер Дартон сновидою побрів за ними, не зводячи погляду з Гелениної сукні та постаті й прислухаючись до її голосу.

Поки ті дійшли до порога, Саллі вже була нагорі з потомленими дітьми. Вона постукала в стіну до Ребеки, щоб та прийшла допомогла впорати дітей, — Ребечина халупа тулилася до високого добротного муру місіс Голл. Прийшла Ребека, постелила малим, нагодувала їх вечерею. Доглянувши тут, Саллі спустилася вниз і зайшла до вітальні. Якраз перед нею зайшла й молодша місіс Голл, що ходила тим часом із свекрухою скинути капелюшок і взагалі причепуритись, щоб можна було показатись людям на очі. Тож Саллі й зрозуміла, що містер Дартон і Гелена більш не розмовляли після тієї короткої зустрічі в стайні.

Тепер саме до речі нагодився містер Джафет Джонс, і, після того як, знайомлячись, він і місіс Голл обмінялися традиційними думками про погоду, напруження в товаристві ослабло. Всі зразу посідали до вечері, тільки вина й індика містер Дартон сьогодні не виставив на стіл, щоб передчасні дарунки не кинули, бува, тіні сумніву на господарську спроможність місіс Голл.

— Пийте, скільки душа бажає, містере Джонс, пийте ж, — великодушно припрошувала мати родини. — Такого вина у нас повно. Та, може, сидр вам не до смаку? Хоча він міцненький!

— Зовсім навпаки, пані, зовсім навпаки, — відказував молочар. — Бо хоч я вслід за батьком і пиво люблю, та від матері я перейняв любов до сидру. Адже, знаєте, вона з цих країв родом. І ось що слід сказати про сидр: це напій мирний, він не бере так чоловіка, як міцніші трунки. Коли пити з розумом, то пий його хоч цілий рік, і ні сусіди не зіб'єш з ніг, ні тобі приятель ока не підмаже.

Почата отак загальна розмова точилася собі далі, хоча розмовляли в основному місіс Голл і Джафет, які, по правді, не потребували в цьому чиєїсь особливої допомоги. Саллі говорити не хотілось, і вона мала досить дозвілля для того, чого найбільше

жадало її серце, — власне, стежити за своїм нареченим та братовою, щоб пояснити собі ту дивну миттєву сцену, під час якої вона з матір'ю заскочила їх у стайні. Та сцена означала принаймні, що вони вже колись зустрічалися. Саллі не сумнівалася, що часу для пояснень у них не було, бо досі обоє поводитися так, ніби силкувались приховати, які вони вражені, що бачать одне одного тут. А ще Дартонів очі так і прикипали до сукні, що була на Гелені, наче та сукня загадувала йому, і без того спантеличеному, додаткову загадку; але для Саллі ото тільки й було відомого в цій таємничій справі. Здавалося, він відчував, що доля утнула з ним лихий жарт, підмінивши йому пару в джизі кохання, яку він збирався протанцювати; що в сукні, в якій він сподівався побачити таку собі Саллі, опинилась така собі Гелена; що з того рукава назустріч його руці простяглася рука, яку він колись давно втратив.

Саллі бачила, що, хоч би скільки Гелена знала про Дартона, вона не здогадувалась, чому ще й плаття повинне його бентежити. І часом дівчина сама себе переконувала, що Дартон задивляється на її братову тільки через ту плутанину з сукнею. Але в інші хвилини вона вже не сумнівалася, бо в очах свого коханого читала більше думок і почуттів, ніж могло викликати якесь там плаття.

Завдяки своїй самостійності Саллі була зовсім не ревнива. Але в стосунках між цими двома гостями було щось таке, що слід було прояснити.

Балакучий Джафет Джонс бесідував далі у своєму стилі, пересипаючи розмову особистими міркуваннями про становище Дартона й Саллі, та, хоч смішинки в його очах свідчили, що його ті міркування дуже тішать, товариство їм не дуже раділо. Нарешті він попрощався й пішов міряти півмилі назад до заїзду при дорозі, де мав ночувати і куди й Дартон обіцяв прийти за кілька хвилин.

Минуло півгодини, і містер Дартон теж підвівся з-за столу, а Саллі та її братова одночасно побажали йому на добраніч і пішли східцями нагору до своїх кімнат. Та, коли він із місіс Голл вийшов на поріг, сипонула рясна злива, і вдова запропонувала йому вернутись та пересидіти негоду біля вогню.

Дартон не відмовився, тільки наполог, оскільки година була вже пізня і місіс Голл очевидячки натомила, щоб вона не висиджувала заради нього — адже він може й сам вийти з дому і залюбки викурить люлечку на самоті біля каміна. Місіс Голл погодилась, і Дартон був полишений на самого себе. Він простяг ноги ближче до жару, запалив люльку, як сам сказав, і засів так, втупившись у вогонь та в зарубки на гаку, що звисав із склепіння каміна.

Випадкова крапля дощу з шипінням скотилася вниз комином, а він усе курив — тільки не так, як курить чоловік, у якого мир на душі. Проте кінець кінцем, хоч як напружено він думав, рання робота в полі й довга мандрівка верхи по вільному повітрі взяли своє. Він задрімав.

Як довго він перебував у цьому напівсні, Дартон не знав. Раптом він розплющив очі. Найдальша головешка перетліла надвоє і вже не палахкотіла; свічка, яку він поставив був на камін, догоряла. Та однаково в кімнаті було видно, і світло йшло з якогось іншого місця. Обернувшись, він побачив дружину Філіпа Голла, що стояла на порозі

кімнати з нічною свічкою в одній руці й мідним чайничком у другій, і його сукня — а він був певен, що то його сукня, — досі була на ній.

— Гелена! — вигукнув Дартон, скочивши на рівні.

Вона збентежилась.

— Я... не знала, що ви тут, містере Дартон, — вибачливо сказала вона, зашарівшись. — Я думала, всі пішли спати... хотіла скип'ятити трохи води — моему чоловікові наче погіршало. Та, може, розпалю вогонь на кухні.

— Не йдіть звідси через мене. Поставте чайника тут, як ви хотіли, — сказав Дартон. — Дозвольте, я допоможу вам.

Він ступив наперед, щоб узяти в неї чайник, але вона йому не дозволила й сама поставила посудину на вогонь.

Вони стояли далеченько одне від одного — між ними був камін і свічка на ньому — і чекали, поки закипить вода; Гелена невідривно дивилася на чайник. Дартон перший порушив мовчанку.

— Покликати Саллі? — спитав він.

— О ні, — квапливо заперечила вона. — Ми й так завдали їм доволі мороки. Ми тут не маємо ніяких прав. Але ми іграшки долі й повинні були прийти сюди.

— Ніяких прав! — уражено повторив він.

— Ніяких. Я не можу пояснити зараз, — відповіла Гелена. — Чогось чайник довго не закипає...

Знову запала мовчанка, і годі було знайти кращий приклад до приказки: "Хто над чайником стоїть, він у того й не кипить".

Геленине лице було з тих, що просять помочі ніби мимоволі, — пряма протилежність обличчю Саллі, яке аж світилося певністю. Дартон перевів погляд із чайника на Геленине лице, тоді знов на чайник, тоді на лице — вже надовше.

— То я не дізнаюся хоч трохи про ту таємницю, що морочила мене цілий вечір? — сказав він. — Як це так, що жінка, яка погребувала мною, бо її, як я гадав, не задовольняло моє становище, виявилася дружиною чоловіка, в котрого, з усього видно, справи гірші, ніж у мене?

— Він перший запропонував мені руку й серце, — відказала вона.

— Як! Ви знали його тоді?

— Так, так! Прошу, не кажіть більш нічого, — благально мовила вона. — Хоч яка була моя помилка, я відпокутувала її за ці останні п'ять років!

Серце Дартона могло несподівано переповнитися почуттями. Він любив прощати.

— Я шкодую від щирого серця, — мовив він, несамохіть наближаючись до неї.

Гелена відступила на крок чи на два, і він похопився, хутко вернувшись на своє місце. Там він постояв мовчки, поки чайничок засвистів.

— Що ж, ви могли б бути моєю дружиною, якби того захотіли, — сказав він нарешті. — Але все це минулося. Проте, коли ви бідуєте, я буду радий допомогти вам і матиму на те право, як чоловік вашої зовиці. А ваш дядько знає, що ви в такій скруті?

— Дядько помер. Він нічого мені не залишив. А в нас двоє дітей на руках.

— Як — нічого вам не залишив? Чому ж він учинив так жорстоко?

— Я зганьбилася в його очах.

— Слухайте, — поважно мовив Дартон. — Дозвольте мені подбати про ваших дітей, принаймні поки ви такі невлаштовані. Самі ви належите іншому, тож про вас подбати я не можу.

— Ні, можете, — пролунав чийсь голос, і раптом поруч них опинилася третя постать. Це була Саллі. — Можете! Адже, здається, ви того бажаєте? — повторила дівчина. — Вона більше не належить іншому. Мій бідний брат помер!

Розпашіле обличчя, блискучі очі — вся її гордовита вдача була в цю мить на видноті.

— Я все чула! — палко говорила вона до нього. — Тепер можете опікуватися нею так само, як і її дітьми!

Тоді вона обернулася до схвильованої братової.

— Я щось почула, — сказала Саллі тихим голосом, дуже відмінним від того, яким були вимовлені попередні палкі слова, — і зайшла до нього. Мабуть, це було тієї хвилини, як вийшли ви. Він оддав богу душу так швидко й легко, так несподівано, що я навіть не встигла покликати вас.

Із плутаної розмови, що почалася потім, Дартон тільки й добрав, що, поки він куняв при вогні, цьому братові, якого він ніколи не бачив, погіршало, і що в той час, коли Гелена ходила по воду, несподівано настав кінець. Обидві молоді жінки подалися нагору, і він знову лишився на самоті.

Постоявши отак хвилику, він вийшов у сіни, прочинив двері й виглянув надвір; тоді, обережно зачинивши двері за собою, вийшов і став під крилатим явором. Непривітно мерехтіли зорі, і холодом дихала волога, що впала дощем на землю. Дартон був у дивному становищі, і він відчував це. Несподівана поява до краю зубожілої Гелени (молодої леді, дочки покійного морського офіцера, яку виховував дядько-опікун і яка років десять тому не захотіла стати дружиною Дартона), палкі, майже сердиті слова Саллі, коли та застала їх удвох, раптове Геленине вдівство — усьому цьому, що зненацька разом звалилось йому на голову, нелегко було дати раду в одну хвилину, і він мусив питати себе, чи йому слід покинути дім, а чи запропонувати свою допомогу. Якби не поведінка Саллі, він без вагань зробив би це останнє.

Він усе ще стояв під деревом, коли двері перед ним одчинилися і на порозі стала місіс Голл. Не завваживши його, вона пішла попід будинком до хвіртки на город. Дартон рушив за нею, маючи на меті з нею поговорити. Ось господиня стала, ніби в задумі, а тоді пішла далі до місцини, куди найперше зазирає весняне сонце і не задуває північний вітер, — там рядком стояли вулики. Збагнувши, куди й чого прямує місіс Голл, Дартон став чекати, поки вона зробить те, що надумала.

У тих краях був такий звичай: коли хто помирав у родині, то будили бджіл, постукуючи по вуликах, — люди вірили, буцімто, як цього не зробити, бджоли засумують і вигинуть наступного року. Коли у відповідь на її постукування загуло в першому вулику, місіс Голл перейшла до другого і так обійшла весь рядок. Тоді вона

повернулася йти назад, і він виступив їй назустріч.

— Що я можу зробити для вас у цій біді, місіс Голл? — спитався він.

— О... нічого, спасибі вам, нічого, — мовила вона крізь сльози, тільки тепер завваживши його. — Ми покликали Ребеку та її чоловіка, і вони зроблять усе, що треба.

В кількох словах вона переказала йому подробиці того, як прибився додому її син із надсадженим здоров'ям (насправді ж він прийшов помирати, хоча вони про те й не здогадувались), і запропонувала, пославшись на розмову, що відбулася між нею і дочкою, відкласти весілля.

— А так, річ звісна, — відказав Дартон. — Зараз я йду просто до заїзду, розкажу Джонсові, що скоїлося.

I, вже потиснувши їй руку, він обернувся нерішуче й додав:

— Чи не переказали б ви матері його дітей, що, оскільки нині вони zostалися без батька, я був би радий узяти старшенького собі, як вона і ви не матимете нічого проти?

Місіс Голл пообіцяла, що перекаже вдові свого сина Дартонову пропозицію, і вони розпрощалися. Він пішов наниз по корінню, яким був помережаний схил, і щез у напрямку заїзду, де розповів Джонсові, що обставини змінилися. Тим часом місіс Голл зайшла в дім. Саллі була якраз у вітальні сама, і мати сказала їй, що Дартон зразу пристав на те, щоб відкласти весілля.

— Ще б пак він не пристав, — одказала Саллі з невеселим притиском. — Весілля відкладено не на тиждень, не на місяць і не на рік. Я ніколи не вийду за нього, а вона вийде!

IV

Час минав, і мало-помалу в садибі на Белебні знову запанував мир під заспокійливою дією повсякденних клопотів. Безладне, вельми безладне листування тяглося поміж Саллі Голл і Дартоном, що, не зовсім певний, як йому розуміти її роздратовані слова, сказані в ніч братової смерті, досі чогось вичікував. Гелені з дітьми майже довелось поселитися в молочарні, і тому Дартон гадав, що розумніше буде стояти осторонь.

Одного дня, десь через сім місяців, коли Дартон, як звичайно, трудився на своїй фермі за двадцять миль од Гінтока, йому принесли записку від Гелени. Вона дякувала йому за добрі наміри щодо її дітей, про які її в належний час повідомила свекруха, і заявляла, що з радістю віддасть йому старшенького хлопця. Гелена, сказати щиро, мала в тому серйозну потребу, адже дядько залишив її без грошей і всі її звертання до якихось родичів на півночі нічого не дали. До того ж, писала вона, коло Гінтока не було путящої школи, куди можна було б послати дитину.

Хлопець прибув гарного літнього дня. Півдороги з ним їхали Саллі та його мати — до "Білого коня" в Чок-Ньютоні, де його передано в руки Дартоновому управителю, що дожидав їх там у блискучому візку на ресорах.

Його записали до народної школи в Кастербріджі, за три чи чотири милі від Дартона, що спочатку навчив хлопця їздити на поні, на якому той ганяв чвалом до школи та зі школи і (як сподівався Дартон) щодня після коленої такої подорожі

приносив повну голівку знань. Присутність хлопця мов звіяла задумливу мовчазність, у яку наостанку запав був Дартон.

Коли настали різдвяні канікули, було влаштовано так, щоб малий перебув їх коло матері. З якоїсь-то причини і цього разу вона мала зустріти його в "Білому коні", тільки тепер не управитель, а сам Дартон був із хлопцем, і їхали обидва верхи.

Добувшись до "Білого коня", Дартон спитався, чи тут міс і молодша місіс Голл. Ту ж мить на порозі з'явилась сама Гелена.

— В останню мить Саллі чогось перехотіла їхати, — збентежено промимрила вона.

Ця зустріч і вирішила спільну долю цих двох людей, що колись були розійшлися, а тепер сходились помалу. Проте ще якийсь час мова про це не заходила. Саллі Голл, відмовившись їхати з Геленою, по суті, перша їх підштовхнула. Скоро вона зробила другий крок, написавши ось яку записку.

"(Особисто).

Дорогий Чарлзе!

Проживши тут стільки з Геленою та близько з нею зійшовшись, я, природно, дізналася про її історію, а особливо про ту її частину, що стосується Вас. Я певна, що в належний час вона прийме Вас за чоловіка, і, я гадаю, Ви повинні надати їй таку змогу. В своїй давній записці Ви питали, чи я не шкодую, що виявила роздратування (це вам тільки так здалося) тієї ночі, коли почула, як Ви з нею розмовляли. Ні, Чарлзе, я зовсім не шкодую, що сказала тоді ті слова.

Щиро Ваша *Саллі Голл*"

Отак зрушилося Дартонове серце, і сам плин часу переносив його помалу туди, де воно жило колись. У липні Дартон пішов до свого приятеля Джафета просити його виконати нарешті весільний обов'язок, відкладений більш як півтора року тому.

— З дорогою душею, вірний чоловіче! — палко сказав молочар Джонс. — Правда, мало що лишилось від моєї вроди, бо я ж кошу сіно в цю спеку, та я поможу твоєму ділу незгірш від якого красунчика. Хвалити бога, є ще на світі парфуми і масть для волосся, то й прилижеться щонайгрубіше. Я скажу їй комплімент. "Краще пізно, ніж ніколи, Саллі Голл", — скажу я.

— Це не Саллі, — квапливо сказав Дартон. — Це молодша місіс Голл.

Коли Джафет збагнув усе по-справжньому, його обличчя прибрало спантеличеного й zarazом докірливого виразу.

— Не Саллі? — перепитав він. — Чому не Саллі? Я не можу повірити! Молодша місіс Голл! Ну, ну... де твій розум?

Дартон коротко пояснив, що й до чого, та Джонса годі було втихомирити.

— Це ж була найдостойніша з усіх дівчат! — вигукнув він. — А ти її прогавив!

— Але, здається мені, я можу одружитися з ким хочу, — зауважив Дартон.

— Гм, — відповів молочар, виразисто звівши брови. — Не личить тобі таке, Чарлзе, аж ніяк не личить. Якби я вкоїв цю халепу, ти обізвав би мене дурнем несосвітним, — щоб ото мене звела з пуття якась мальована дурисвітка!

На цю лаконічну думку фермер Дартон відповів гострими словами, і скінчилося

тим, що обидва приятелі розійшлися, як не розходилися ніколи. Договорилися до того, що Джонс не поїде з Дартоном. Відмовився, як одрізав. Дартон пішов од нього невеселий, і тим прикріша була йому ця незлагодя, що молочар збирався переїжджати десь у інший край графства, отже, навряд чи пощастить якось пояснити чи зм'якшити ті слова, що стали між ними.

Скоро по тій зустрічі Дартон і Гелена поєдналися простим цивільним шлюбом, і вона й маленька її дівчинка стали жити разом із хлопцем, що вже звик до Дартонового дому, як до свого рідного.

Десь кілька місяців фермер тішився незнаним щастям. Його життю дечого бракувало, і та порожнеча тепер заповнилася так гарненько, як тільки могло поталанити людині. Та через якийсь час потік подій зробився вже не такий ясний, і сумніви іноді потьмарювали його мрії. Гелена була тендітна жінка, не витривала ні фізично, ні морально, і від часів першого знайомства Дартона з нею вона зазнала жорстоких випробувань. Одне слово, Гелена вся вилюбилась і тепер тільки світом нудила, а то, бувало, жалкувала за аристократичними витребеньками свого дівоцтва. Їй би порівняти своє теперішнє становище з тим, коли вона була дружиною сердешного Голла, так ні ж, вона воліла згадувати, як їй велося до того дня, коли вона зробила свій перший фатальний крок і таємно одружилася з Філіпом. Годити цим людям, серед яких вона опинилася, ставши жінкою заможного фермера, Гелена аж ніяк не збиралась. Малих дрібничок селянського побуту вона цуралася, дивлячись на них як на прикру добуку, і, коли б не діти, було б у Дартоновій домівці не набагато веселіше, ніж доти.

Це призводило часом до сварок, і вже Дартон було сам собі признавався, що такі спроби, як оце його — поправити колишню сердечну помилку, вернувшись до давнього, — здебільшого зазнають невдачі. "Мабуть, Джонс казав правду, — говорив він собі в ті хвилини. — Треба було не відкидатися від Саллі. Краще пливти за течією і користатися з того, що вона дає, аніж правити проти води, потерпаючи, що твій човен от-от перевернеться". Та він не ділився ні з ким цими прикрими думками і зовні лишався уважний та добрий.

Цей досить убогий відтинок його життя тягся менш ніж півтора року, а тоді тяжкі думи урвалися втратою жінки, яка ті думи навівала. Коли Гелена лягла в домовину, він став думати про неї краще, ніж думав, коли вона була жива, бо, зрештою, з нею на фермі було затишніше, ніж тепер без неї. Якій би жінці серце не запеклося, коли б вона спізнала те, що спізнала Гелена зі своїм першим чоловіком! За її впертими уподобаннями, її часом нерозважливою поведінкою ховалося щире й зичливе серце, колись палке й багатонадійне. Вона залишила йому крихітне рожеве дитятко в білих пелюшках. І зразу його сповнила турбота, як полегшити життя цьому тендітному створінню.

Поки дитя навчилося ходити й розмовляти, Дартон звик дивитися на свій заповітний намір, як на щось цілком здійсненне. Вертаючись подумки назад, до початку того експерименту, який він зробив недавно із своїм життям, він уявляв собі, що власні помилки збагатили його мудрістю, а невдачі — розважністю.

Що то був за намір, здогадатися неважко. Це ж іще раз він мав нагоду переробити й поправити свою абияк склепану долю, вернувшись до Саллі Голл, що досі жила собі під материнським дахом у Гінтоку. Гелена була з тих жінок, що облагороджують домівку, надають їй високої поетичності, а Саллі — з тих, що домівку звеселяють. Саллі не гребуватиме, як Гелена, простими чарами селянського вогнища. До того ж вона найкраще підходила до Дартонової оселі — адже яка ще жінка, окрім Саллі, може стати такою жаданою матір'ю двом дітям її брата і Дартоновій дитині; знов же й Дартон тепер, коли не стало Гелени, був би кращим чоловіком для Саллі, ніж тоді, коли йому ятрилася незагоєна рана серця.

Дартон не був хапливий у вчинках, тож і не квапився виконувати задумане. Та настав якось зимовий вечір, точнісінько такий самий, як той, що огортав сутінню колишню Дартонову подорож до Гінтока, і фермер спитав себе, чи варт зволікати далі, — адже сама природа закликає спробувати ще раз.

Він звелів наймитові засідлати кобилу, взувся і надяг остроги із спритністю, якій позаздрив би й молодший вершник, поцілував двох менших діточок і поїхав. Щоб зробити цю мандрівку цілком схожою на першу, він залюбки взяв би з собою давнього свого друга Джафета Джонса. Та ба! Джонса не було. Молочар переїхав до іншого краю графства, і зосталась незамиреною сварка, що розлучила з ним Дартона; і, хоч Дартон сто разів пробачив йому, як Джонс, певне, пробачив Дартону, помиритися за цих обставин було неможливо.

Він як міг збадьорився без колишнього свого приятеля, і скоро власні думки замінили йому слова товариша. Сонце скотилося за обрій; гілля зачорніло проти неба, мов видряпане на гравюрі; зігнуті діди йшли назустріч із в'язками дров за плечима, вітаючись: "Доброго вечора, сер", — а Дартон від щирого серця казав їм: "Доброго вечора".

Поки він доїхав до роздоріжжя, стало темно, як і тоді, коли Джонс лазив на дороговказ. Цього разу Дартон уже не помилився. "Не помилюся, хвалити бога, і як приїду на місце", — пробурмотів він. Особливо ж потішила його думка, що цей омріяний шлюб, як і перший, не був миттєвою примхою, а поправляв давню хибу.

Ніщо не попсувало йому гарної мандрівки, яка видалась наче більш ніж удвічі коротшою за ту, першу. Хоч уже й споночіло, але ще було тільки десь між п'ятою і шостою, коли за явором забовваніли великі димарі будинку місіс Голл. Щось передумавши, він трохи вернувся назад і зайшов до заїзду, як і першого разу. А коли причепурився перед дзеркалом, і гукнув, щоб принесли випити, і розгладив перші зморшки, посіяні клопотами, він швидкою ходою подався до Белебня.

V

Того вечора Саллі шила фартухи для доярок, яких побільшало на дві, бо мати з дочкою вже не доїли корів разом з наймичками. Та в цілому ні лад, ні вигляд садиби не дуже змінилися, зміни були хіба в дрібничках: давня тріщина над вікном, що тріскалася вже сто років, зробилася ледь ширша; та сволоки стали трішечки чорніші; та відкритий бік каміна загратували за сучасним смаком; та Ребека, що носила чіпця, коли мала

коси, тепер, як ті коси майже всі повипадали, чіпця носити перестала, бо ж казали, ніби чіпці вийшли з моди; та Саллі, цілком природно, стала з виду більш жіноча й досвідчена.

Місіс Голл своїм звичаєм брала щипцями жар й складала його на купку.

— П'ять років тому, цього самого числа, коли не помиляюсь... — почала вона, кладучи зверху жарину.

— Не цього самого... хоча на цьому ж таки тижні, — виправила її точна Саллі.

— Ну, це майже те саме. П'ять років тому приїхав містер Дартон, щоб одружитися з тобою, і прибився мій бідолашний синочок Філ, щоб померти вдома. — Вона зітхнула. — Ах, Саллі, — за мить повела мати знову, — якби ти боронила своє, містер Дартон узяв би тебе, і ніяка Гелена не стала б на заваді.

— Не проливай над тим сліз, мамо, — благально мовила Саллі. — Я тоді й не збиралася боронити своє. Він мені подобався, але щоб я побивалася за ним, то не дуже. Я б нізащо не пішла за нього серед усього того, що насунуло тоді на пас, — додала вона рішуче, — і навряд чи пішла б, якби він попросив мене зараз.

— Я не певна того — хіба маєш когось іншого на оці.

— Не пішла б, і скажу тобі чому. З любові тепер я вже не змогла б вийти за нього. А що нам є з чого жити, коли б ми завтра облишили молочарню, то з якої дрібнішої причини й поготів не варт одружуватись... мені й так добре, і край.

І то ж треба — не минуло й хвилини, як скінчилася та розмова, коли це щось легенько постукало в двері, і за мить з'явилася Ребека — така налякана, ніби побачила привида. Насправді ця мастачка збирати піну з молока та збивати масло (яка мешкала тепер у хазяйському домі) підслухала ту безладну розмову матері з дочкою і, відчинивши двері містерові Дартону, подумала, що все так збіглося не без помічі нечистого. Місіс Голл, а за нею й Саллі, з радісним подивом привітали фермера, і на мить усім забракло слів.

— Чи не підняли б ви мені гака в коминку, містере Дартон? Зачепіть за котрусь зарубку, — сказала мати. Фермер так і зробив, і проста невеличка послуга стала ніби містком над тими чотирма прикрими роками, коли він був їм чужий.

Місіс Голл хутко збагнула, чого він приїхав, і пішла зладнати йому пізній чай, лишивши молодих людей на самоті та сміючися з Саллі, яка щойно твердила, буцімто їй він байдужий, — але ж мати бачила, яка чемна зробилася зразу дочка. Коли чай був готовий, вона й собі присіла біля них. Їй здалося, що Дартон уже не такий певний себе, як був тоді, коли увійшов до хати; але Саллі сміялася, нівроку, і чаювання те було втішне.

Десь о сьомій він попрощався з ними. Місіс Голл провела гостя аж за поріг, щоб посвітити згори, поки він зійде на дорогу. На порозі він признався:

— Я приїхав просити вашу дочку вийти за мене заміж; вибрав вечір і все, аби тільки була її згода. Та вона не хоче.

— То невдячна вона дівчина! — щиро мовила місіс Голл.

Дартон помовчав, добираючи слова, а тоді спитав:

— Сподіваюсь, у неї нема когось... щасливішого за мене?

— Є чи нема, того я не можу сказати, — відповіла місіс Голл. — Деяких речей вона мені не звіряє. А втім, містере Дартон, я тримаю вашу сторону і я побалакаю з Саллі.

— Спасибі вам, спасибі! — сказав фермер уже веселішим голосом, і тим запевненням скінчився цей не вельми вдалий візит. По корінню явора Дартон спустився на дорогу; тоді місіс Голл забрала світло в дім і зачинила двері. Та вже при долині фермер замалим не наскочив на чоловіка, що прямував нагору.

— Чи може нещасна людина покладатись на свої куці чуття такої темної ночі? — вигукнув той чоловік, і Дартон, попри несподіванку, впізнав голос. — Клянусь, що ні, а хотілося б!

То говорив Джонс.

Дартон сказав, що радий нагоді, хоч яка вона кепська, покласти край сварці, яка тривала роки, і спитав молочаря, чого той шукає на цій дорозі.

Мить — і перед Дартоном стояв той самий добряга Джафет, довірливий і веселий.

— Я йду до твоєї... гм... рідні — я завжди мав їх за твоїх, — сказав він, — цебто я йду до місіс Голл і Саллі. Бачиш, Чарлзе, річ у тім, що чоловік — варвар від природи, а парубоцьке життя робить його ще грубішим. А що твої* покидьки завжди були добрі для мене, то я пробую тут прилучитися до цивілізації.

І він кивнув головою на будинок.

— Чи не до Саллі... свататися? — спитав Дартон, відчувши, як наче струминка крижаної води потекла йому поміж лопаток.

— Атож, як допоможе провидіння та мої особисті чари. І, думаю, вона буде моя. Я щотижня ходжу цією дорогою — знаєш, тепер моя молочарня всього за чотири милі звідси, — і бачу її у вікні. Дивно трохи, що саме цього вечора я вперше надумався побалакати з нею про діло. А ти тільки від них?

— Та посидів трохи. Але вона ні разу не згадала про тебе.

— Це добрий знак, добрий знак. Тоді я, значить, рішився. Я сміло піду вперед, і, як задумав, так вона й відповість мені цього самого вечора.

Вони перекинулися ще кількома словами, і Дартон, удавано жартливим тоном побажавши приятелеві щастя з Саллі, попрощався з ним. А Джонс, пообіцявши написати про подробиці, рушив нагору й щез у тіні будинку й дерева. Скоро блиснув прямокутник світла — це Джонса впустили, і знову розлилась темрява.

— Щасливий Джафет! — зітхнув Дартон. — Так ось де заковика!

Він надумав негайно вернутися додому. За чверть години він виїхав з того села, і наступного дня копав собі й складав брукву, ніби нічого й не сталося.

Він чекав та й чекав, що Джонс йому напише, чи призначено день весілля, проте листа не було. Він так і не почув нічого, аж поки здибав якось Джонса на кінному аукціоні й вигукнув весело (трохи веселіше, ніж було в нього на серці):

— Коли ж той радісний день?

Собі на превеликий подив він побачив, що його запитання не викликало в Джонса ніякої радості.

— Де там, — відказав той вельми пригніченим голосом. — Кепські справи — не хоче вона за мене.

Дартон затамував подих, а тоді сказав із підступною турботливістю:

— А ти спробуй ще раз — то вона соромиться.

— Зовсім ні, — рішуче відказав Джонс. — Нічого такого не було. Ми говорили й переговарили разів двадцять, і то все прямо й щиро. Вона мені так і каже, що я їй не підходжу. Йти свататися до неї знову — це тільки набридати їй. Ах, Чарлзе, загубив ти свій талан, коли випустив її з рук п'ять років тому.

— Атож, атож, — погодився Дартон.

Коли він вернувся з того аукціону, нові почуття грали у нього в грудях. І як це він так помилився, що побачив у Джонсі щасливого суперника! Виходить, зрештою, він таки може покладати надії на Саллі.

Цього разу в Дартона саме набралось чимало діла, і він удався до пера й чорнила, написавши їй таку мужню й пряму пропозицію, якої тільки могла хотіти жінка. Скоро надійшла й відповідь.

"Дорогий містере Дартон!

Я бачу, як і всяка жінка побачила б, ту доброту, що спонукала Вас зробити мені вдруге цю пропозицію. Кращі за мене жінки пишалися б цією честю, бо, коли я читаю Ваші милі довгі промови про кормовий буряк та інші такі речі в кастербріджському фермерському клубі, я відчуваю, яка це честь, запевняю Вас. Але відповідь моя лишається така самісінька. Я не пояснюватиму того, чого, по правді, не можу пояснити, а просто скажу, що мушу відмовитися вийти за Вас заміж. З добрими побажаннями, як і в колишні часи, Ваш щирий друг

Саллі Голл"

Дартон у відчаї впустив того листа. Окрім відмови, був там ще й легенький натяк на сарказм — "милі довгі промови про кормовий буряк" звучали підозріло. А втім, із сарказмом чи без нього, а ось вона, відповідь, і він хоч-не-хоч має задовольнитися нею.

Він і далі шукав собі розради в ділі, яке тепер поглинало багато його часу, — треба було спростувати дивну чутку, що саме ходила по графству: подейкували, ніби він розорився через недавнє банкрутство місцевого банку. Інший фермер, теж Дартон на прізвище, зазнав тяжких збитків, і, певно, однакові прізвища й призвели до помилки. Проте довелося на кілька днів засісти за листи, щоб зарадити біді й переконати світ, що він, Дартон, кредитоспроможний, як завжди. Він тільки-тільки впорався з цим клопотом, коли, йому на втіху, надійшов ще один лист, написаний рукою Саллі.

Дартон розірвав конверта — лист був дуже короткий.

"Дорогий містере Дартон!

Ми останніми днями були так стурбовані звісткою про Ваше розорення, що тепер, коли ця звістка спростована, я, на материне побажання, спішу сказати Вам, з якою радістю ми почули, що всі ті чутки безпідставні. Після тієї добрості, з якою Ви поставилися до дітей мого бідного брата, я не могла не написати в таку хвилину. Цими днями дістали ми від них по листу.

Ваш вірний друг

Саллі Голл"

— От хитрі жіночки! — посміхнувся собі Дартон. — Так ось чого вона відмовилася цього разу — думала, що я розорений!

Але такий був Дартон — минула година-друга, і він уже великодушно пробачив Саллі. Що він хотів знайти в дружині? — питав він себе. Любов і чистоту. Що іще? Життєву мудрість. А чим же ще, як не життєвою мудрістю, була її відмова ступити на корабель, що тоне? Тепер вона знала, що він не збанкрутував.

— Їй-бо, — сказав він, — я спробую ще раз її здобути.

Він так націлився на Саллі і тільки на Саллі, що ніяка перешкода не могла збити його з пуття, а сумнівався він просто для годиться.

Дотримуватись роковин не випадало, і він дочекався гарного дня наприкінці травня, коли вся жива природа, нерозважна й довірлива, марила, що це вже вік ніжнитиметься на сонечку. Він їхав по Лонг-Еш-лейн і не впізнавав путівця — невже це тут пролягли дві його зимові мандрівки? Тепер він би вже не помилився, навіть якби їхав із заплющеними очима. Зозулине "ку-ку" лунало на повну силу, позбувшись квітневої неспіливості і ще не досягши літньої немочі, а ящірки та змійки бавилися на осонні так любо, мов кошенята на печі. Хоч день хилився до вечора і була десь та сама година, що й останнього разу, сонце ще світило ясно, коли він в'їхав у Гінток, і віддалік з дороги можна було до дрібниць роздивитися молочарню на Белебні. Він побачив Саллі на городі й весь затрепетав. Спочатку подумав був зайти до заїзду, але сказав собі "ні".

— Я прив'яжу коня до хвіртки, — міркував він уголос. — Як усе буде добре, потім заведу його до заїзду, а як ні, то сяду й поїду собі.

Висока тінь верхівця забовваніла у вікні кімнати, де сиділа місіс Голл, і господиня злякалася, бо він виїхав нагору бічною стежкою, кудю рідко проїжджали кінні. За якусь мить він був уже на городі з Саллі.

П'ять — ні, три хвилини тривала їхня розмова за тим рядком вуликів. Дарма що прийшла весна і небесна блакить благословляла їх згори, — Дартон не здобув нічого.

— Ні, — твердо сказала Саллі. — Я ніколи, ніколи не вийду за вас, містере Дартон. Був час, коли я могла одружитися з вами, але тепер уже не можу, і край.

— Та чого ж! — почав благати Дартон. І, вибухнувши справжнім потоком красномовства, почав перелічувати всяку всячину, що він, мовляв, хоче робити для неї. Він і до матері возитиме її щотижня, і до Лондона повезе, і купу грошей перепише на неї, і один бог знає, чого тільки не обіцяв, не пропонував, як тільки не підлещувався до неї. Та нічого не допомогло. Вона обірвала його рішучим "ні", що перепинило запальну його мову, наче залізна брама поперек дороги опустилася. Дартон помовчав.

— Отже, — сказав він простосердо, — ви тоді не чули про моє гадане розорення, коли відмовили мені востаннє?

— Не чула, — відповіла вона. — Та якби й чула, це нічого не змінило б.

— А це не тому, що ви ображаєтеся, бо я вами погребував кілька років тому?

— Ні. Та образа давно минулась.

— Ах... то ви зневажаєте мене, Саллі!

— Ні, — поволі відказала вона. — Не те, щоб я вас зневажала. Ви для мене вже не той герой, що був колись, — от і все. По правді, то я і так щаслива, і я взагалі не збираюсь одружуватись. Послухайте, сер, чи я можу щось попросити?

Невимовно чарівна була її мова, і, коли тільки Дартон згадував ті чари, він до віку кляв себе за те, що втратив її.

— Просіть, що хочете.

— Будьте ласкаві, не питайте мене більше, чи піду я за вас. Дружба — скільки завгодно, але ніякого кохання та шлюбу.

— Ніколи не спитаю, — пообіцяв Дартон. — Хоч і сто років житиму.

І він таки більше ніколи не питався. Надто добре розумів, що став уже немилий її серцю.

Коли повиростали його названі діти й повлаштовувалися в житті, всякий зв'язок між Дартонем і Голлами урвався. І то тільки випадково довідався він через багато років, що Саллі, попри всі залицяння, які накликала на себе своїми принадами, кільком піднесла гарбуза і все пильнувала своєї мети — жити самотою.